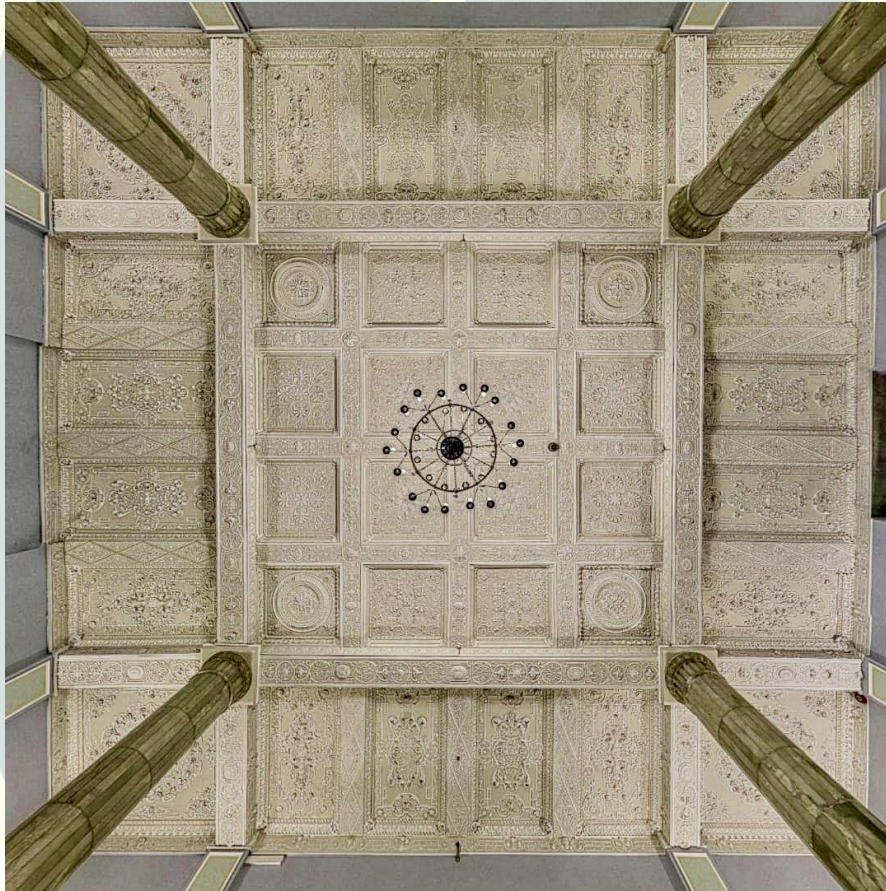

بررسی گچبری های سقف سرسرای کاخ موزه ملت، یکی از اصیل ترین تزئینات وابسته به معماری

عکس: سیدامیر حسین میرمعینی

پژوهشگر: لیلی رئوف

(مدیر کاخ موزه ملت اسفند ۱۴۰۳)

مجموعه فراسنگی تاریخ و تمدن ایران

به نام یزدان

مقدمه

کاخ سفید (کاخ ملت) در زمینی به مساحت ۲۹۳۰ متر مربع در دو طبقه با زیربنای حدود ۶۰۵۰ متر مربع در دوره پهلوی اول ساخته شده است

در بنای این کاخ اداری تشریفاتی که اقامتگاه تابستانی پهلوی دوم و همسرش فرح بوده است هنرمندان و صنعتگران فراوانی مشارکت داشته اند و طراحی آن ترکیبی از معماری ایرانی و اروپایی است.

نقشه کاخ متعلق به مهندس خورسندی بوده و گروهی از معماران و مهندسان از جمله لئون تادوسیان، پپسیان و بوریس روسی محاسبات فنی آن را انجام دادند.

نمای بیرونی کاخ به سبک معماری دوره پهلوی اول و تلفیقی از معماری کاخ های ساسانی و کاخ های پادشاهان هخامنشی است.

همچنین در معماری داخلی، سرسرای اصلی کاخ، ستون های قدرتمند و نقشه چلیپایی شکل آن، یادآور یکی از کهن الگوهای ایرانی است که در دوران هخامنشیان بیشتر فرم اصلی معابد و در کاخ های ساسانی فرم اصلی سرسرای کاخ ها بوده است.

اما نکته مهم، انتخاب تزئینات داخلی است که گچبری های سقف یکی از برجسته ترین آنها است.

اما اگر بخواهیم از نظر تاریخی دقیق تر بررسی کنیم، گچبری های کاخ ملت بیشتر از سنت های گچبری دوره صفوی و قاجار تأثیر گرفته اند تا مستقیماً از دوره ساسانی. البته شباهت هایی از نظر استفاده از نقوش گیاهی و اسلیمی با هنر ساسانی وجود دارد، اما سبک کلی این گچبری ها بیشتر به دوره های متأخرتر معماری ایران نزدیک است.

گچبری های سقف کاخ ملت (کاخ سفید) سعد آباد، نمونه ای بی نظیر از هنر گچبری ایرانی را نشان می دهند.

طرح های پیچیده و ظریف، با نقوش اسلیمی، گل و بوته، و ترکیب عناصر هندسی، تأثیر پذیری از معماری سنتی ایرانی را آشکار می کنند.

این سبک گچبری، بویژه در دوره قاجار و پهلوی، مورد توجه بود و استادان ایرانی در اجرای آن مهارت خاص داشتند. برخی از جزئیات در تصاویر سقف های کاخ ملت یادآور تزئینات دوره صفوی و حتی الگوهای از هنر اروپایی هستند که در دوران پهلوی دوم در برخی بناهای رسمی به کار گرفته شده است.

چرا از گچبری در تزئین سقف های کاخ ملت استفاده شده است؟

۱. تأثیر معماری سنتی ایرانی

گچبری یکی از اصلی ترین تزئینات معماری ایرانی است که از دوره ساسانی تا دوران اسلامی و قاجار به تکامل رسیده است. در کاخهای سلطنتی ایران، تزئینات گچبری همیشه جایگاه ویژه ای داشته است. احتمالاً طراحان کاخ ملت خواسته اند این سنت دیرینه را در یک ساختمان مدرن هم حفظ کنند تا هویت ایرانی در کنار معماری اروپایی حفظ شود.

۲. الهام از معماری نئوکلاسیک اروپایی

در دوره پهلوی، بنا بر تأثیر معماری اروپایی، خصوصاً نئوکلاسیک، از گچبری های پر جزئیات در فضاهای داخلی کاخها و ساختمان های مهم استفاده می شد. اگر به بناهای تاریخی اروپا نگاه کنیم، مخصوصاً کاخ های فرانسه و روسیه، نمونه های مشابهی از گچبری های ظریف را می بینیم. این تأثیرات احتمالاً از طریق معماران تحصیل کرده در اروپا به معماری پهلوی وارد شده است.

۳. نمایش شکوه و تجمل سلطنتی

یکی از ویژگی های مهم معماری سلطنتی، نمایش قدرت، شکوه و عظمت است. گچبری های پرکار، مخصوصاً در سقف ها، به کاخ جلوه ای باشکوه و مجلل می دهند.

این سبک از تزئینات در دوران پهلوی اول و دوم برای نشان دادن اقتدار حکومت استفاده می شد.

۴. قابلیت اجرایی و انعطاف پذیری گچ

یکی دیگر از دلایل استفاده از گچبری، انعطاف پذیری بالای گچ در اجرا و شکل دهی به طرح های پیچیده است. در مقایسه با متریالی مانند چوب یا فلز، گچ قابلیت اجرای جزئیات ظریف تری دارد و راحت تر با سبکهای مختلف ترکیب می شود.

۵. حضور استادکاران برجسته ایرانی

احتمالاً حضور جنین استادکارانی، معماران را به استفاده از گچبری در سقفها ترغیب کرده است.

استفاده از گچبری در سقف های کاخ ملت یک انتخاب آگاهانه و حساب شده بوده که از ترکیب سنت ایرانی، الهام از معماری اروپایی، نمایش شکوه سلطنتی، انعطاف پذیری متریال گچ و مهارت استادکاران ایرانی ناشی شده است. این ترکیب باعث شده تا کاخ ملت، هم روش معماری سنتی ایران را حفظ کند، هم روح معماری سنتی ایران را حفظ کند و با زیبایی شناسی نئوکلاسیک اروپایی هماهنگ باشد.

استادکاران گچبری کاخ ملت

این گچبری های زیبا حاصل کار چند تن از استادان برجسته گچبری ایران است:

۱- غلامرضا پهلوان (استادقزوینی) - از گچبران معروف که در بسیاری از بناهای مهم دوران پهلوی مشارکت داشته است.

۲- عبدالکریم شیخان - استاد زبردستی که در هنر گچبری و اجرای نقوش سنتی مهارت بالایی داشت.

۳- حسین کاشی - یکی از هنرمندانی است که در اجرای طرح های ظریف و پیچیده گچبری تبحر داشت.

۴- رضا ملائکه - هنرمندی که در ترکیب سبک های سنتی ومدرن گچبری، نقش مهمی در این پروژه ایفا کرده است.

این اساتید با دقت ومهارت بالا این گچبری های چشم نواز را اجرا کردند، به طوری که هنوز هم پس از گذشت دهه ها، از مهم ترین شاخصه های تزئینی کاخ ملت بشمار می روند .

نکاتی که درباره سبک و ویژگی های این گچبری ها می توان به آن اشاره کرد:

۱. ترکیب هنر ایرانی واروپایی: در این گچبری ها شاهد تلفیقی از نقوش سنتی ایرانی (ماننداسلیمی، گل وبوته، وشمسه) باعناصر کلاسیک اروپایی هستیم.

برخی از فرم های دایره ای، قرینه سازی ها و استفاده از قاب های مستطیلی یادآور تأثیرات سبک نئوکلاسیک است که در دوره پهلوی در معماری رسمی رایج بود.

۲. تکنیک برجسته کاری و سایه پردازی: برجستگی های ایجاد شده در این گچبری ها به گونه ای است که نور را به شکلی زیبا بازتاب می دهد وحس عمق و بُعد ایجاد می کند. این تکنیک به مهارت بالای استادکاران آن اشاره دارد.

۳. جزئیات خاص ونقش های نمادین: برخی از نقوش داخل قابها شباهت زیادی به موتیف های گچبری دوره قاجار دارند. در برخی قسمت ها نیز فرم های هندسی و مشبک کاری دیده می شود که تداعی کننده هنر گچبری در بناهای صفوی است.

۴. رنگ و هماهنگی فضا:

رنگ سفید یا کرم گچبری ها باعث شده است که این تزئینات درخشش خاصی داشته باشند و در ترکیب با نورپردازی کاخ، جلوه ای ظریف و باشکوه پیدا کنند.

به نظر می رسد که این گچبری ها با دقت بسیار بالایی اجرا شده اند و یکی از بخش های مهم تزئینی کاخ محسوب می شوند.

بررسی ویژگی های هنری و سبکی گچبری ها:

۱. تقسیم بندی منظم و هندسی:

• سقف به مربع های متعددی تقسیم شده که هرکدام دارای جزئیات خاصی هستند. این تقسیم بندی منظم و شبکه ای یادآور سبک معماری نئوکلاسیک اروپایی است.

• قاب بندی ها و تزئینات درون مربع ها بسیار متنوع اند و به خوبی با هم ترکیب شده اند.

۲. تزئینات گچبری با نقوش سنتی ایرانی:

• نقش های اسلیمی ختایی در میان گچبری ها بوضوح دیده میشود.

• ترکیب گلها، برگها و پیچک های تجریدی در طراحی ها نشان دهنده الهام از هنر دوران صفوی و قاجار است.

۳. عناصر متأثر از معماری کلاسیک اروپایی:

• چهار ستون های مرتفع با سرستون های الهام گرفته از معماری کلاسیک یونانی- رومی که سقف را نگه داشته اند، یادآور تاثیر سبک نئوکلاسیک در این کاخ است.

استفاده از قاب های مستطیلی و دایره ای در تزئینات سقف، شباهت زیادی به سبک معماری اروپایی قرن ۱۹ دارد.

لوازم مرکزی و محل قرار گیری آن نیز با سبک معماری کاخ های اروپایی همخوانی دارد.

۴. هماهنگی با فضای کاخ:

• این گچبری ها با توجه به نقش کاخ ملت به عنوان اقامتگاه

سلطنتی، فضایی فاخر و اشرافی ایجاد کرده اند.

• استفاده از رنگ روشن در گچبری ها باعث شده که فضای داخلی کاخ روشن تر و مجللتر به نظر برسد.

نقش اهمیت نقوش اسلیمی و ختایی در گچبری های این کاخ:

۱. ریشه در هنر ایرانی-اسلامی

نقوش اسلیمی که از پیچش های متوالی و منحنی های گیاهی الهام گرفته شده، از دوران ساسانی شکل گرفت و در دوره های بعدی، به ویژه در معماری اسلامی، به اوج خود رسید. این نقوش نمادی از بی انتهای و جاودانگی هستند. از سوی دیگر، ختایی، که بیشتر شامل گلها و برگ های تجریدی است، از هنر طبیعت گرای ایرانی ریشه گرفته و در نقاشی های دوره تیموری و صفوی به کمال رسیده است.

۲. ایجاد تعادل بین سنت و مدرنیته

در کاخ ملت، این نقوش به شکلی هنرمندانه در دل گچبری های پرکار و هندسی اجرا شده اند. این ترکیب باعث شده که تزئینات، هم شکوه معماری سلطنتی اروپایی را داشته باشد و هم روح هنر ایرانی را حفظ کند.

۳. تأثیر نمادین در فضا

این نقوش علاوه بر زیبایی شناسی، نوعی احساس لطافت، حرکت و هماهنگی را به فضای بخشند. در واقع، در کنار جزئیات نئوکلاسیک و ساختارهای هندسی سقف، نقوش اسلیمی و ختایی به فضا گرما و روح ایرانی داده اند. نقوش اسلیمی ختایی در گچبری های کاخ ملت، علاوه بر نمایش مهارت استادکاران ایرانی، نشان دهنده یک تعادل هنری میان سنت ایرانی و معماری مدرن دوره پهلوی است. این تزئینات نه تنها ریشه در معماری ایرانی دارند، بلکه کمک کرده اند تا کاخ ملت هویتی منحصر به فرد و هماهنگ با تاریخ و فرهنگ ایران پیدا کند.

بررسی نقوش گچبری های کاخ ملت:

- نقوش گیاهی (اسلیمی و گل و بوته)؛

طرح های پیچیده گل ها، برگها و شاخه های درهم تنیده که ریشه در هنر سنتی ایرانی دارند. این نقوش، علاوه بر زیبایی، نمادی از طبیعت و حیات در هنر ایرانی محسوب می شوند.

- قاب های هندسی و موتیف های مشبک:

در برخی قسمت های سقف، قاب های هندسی به چشم می خورد که با موتیف های مشبک پر شده اند. این ترکیب، تحت تأثیر معماری اسلامی و تزئینات دوره صفوی است.

- نقوش تلفیقی ایرانی-اروپایی:

برخی از موتیف های دایره ای و قاب های مستطیل همراه با حاشیه های برجسته، نشانه هایی از تأثیر معماری نئوکلاسیک اروپایی در تزئینات کاخ هستند. این سبک در بسیاری از بناهای سلطنتی پهلوی دیده می شود.

• نمادهای سلطنتی و کلاسیک:

در بخش هایی از گچبری ها، نقوشی شبیه به تاج، گل های خورشیدی و نقوشی که تداعی کننده تزئینات کاخ های سلطنتی اروپا هستند، مشاهده می شود. این عناصر با هدف نشان دادن شکوه و ابهت کاخ استفاده شده اند.

مراحل اجرای گچبری های کاخ ملت و بررسی نقوش

اجرای این گچبری های ظریف و پر جزئیات، فرایندی چند مرحله ای بوده که نیاز به مهارت بالای استادکاران داشته است. مراحل کلی اجرای این گچبری ها به شرح زیر است:

۱. آماده سازی سطح سقف:

پیش از شروع گچبری، سطح سقف با زیرسازی مناسب (معمولاً ترکیبی از گچ و خاک یا ملات های مخصوص) آماده می شد تا چسبندگی کافی برای گچبری ایجاد شود. در کاخ ملت، این مرحله به دلیل وسعت زیاد سقفها و دقت در اجرا، با دقت خاصی انجام شده است.

۲. طراحی و انتقال الگو:

طراحی گچبری ها ابتدا روی کاغذ یا بوم انجام می شد. سپس این نقوش با استفاده از روش سوزن کاری و گرده برداری روی سقف منتقل می شدند. این روش در گچبری های سنتی ایران رایج بود و به استادکاران اجازه می داد تا طرحها را با دقت بالا روی سطح اجرا کنند.

۳. ایجاد حجم و فرم اولیه:

پس از انتقال طرح، استادکاران با ابزارهای مختلف، مانند ماله و کاردکهای مخصوص، خطوط اصلی را با گچ برجسته کرده و فرم اولیه نقشها را شکل میدادند. در این مرحله، حجم های اصلی مانند قابها، خطوط مرزی و نقوش برجسته مشخص می شد.

۴. اجرای جزئیات:

در این مرحله، نقوش ظریف مانند اسلیمیها، گل بوته ها، موتیفهای هندسی دیگر تزئینات اجرا می شدند. استادکاران برای این کار از ابزارهای مخصوصی چون دمپر، بومخوار، شانه و جاقوی گچبری استفاده میکردند. دقت در این مرحله بسیار بالا بود، زیرا هر اشتباه

مرحله بسیار بالا بود، زیرا هر اشتباه کوچکی می توانست در یکپارچگی طرح اثر بگذارد.

۵. پرداخت و تکمیل نهایی:

این کار پس از خشک شدن اولیه گچ انجام می‌شد. این مرحله شامل صاف کاری، رفع ایرادات، و در برخی موارد ایجاد ظریف کاری‌های تکمیلی بود تا گچ بری‌ها جلوه‌ای بی‌نقص داشته باشند.

مقایسه کلی

در مقایسه کلی اگر بخواهیم نگاهی به گذشته بیان‌دازیم و کاخی از دوره‌های ساسانی یا صفوی را پیدا کنیم که بیشترین شباهت را به کاخ ملت داشته باشد، باید چند جنبه را در نظر بگیریم:

ساختار معماری، تزیینات سقف و ستون‌ها

۱. کاخ‌های دوره ساسانی

دوره ساسانی بیشتر با طاق‌های بلند و ایوان‌های وسیع شناخته می‌شود، اما اگر بخواهیم یک نمونه که کمی به کاخ ملت نزدیک باشد را نام ببریم، کاخ سروستان یکی از گزینه‌هاست.

شباهت: طاقها و سقف‌های گنبدی، تزیینات گچبری (هرچند ساده‌تر از کاخ ملت)، ستون‌های استوار.

تفاوت: کاخ سروستان بیشتر از گنبد و آجرکاری استفاده کرده و گچبری‌های آن به پیچیدگی کاخ ملت نیست.

۲. کاخ‌های دوره صفوی

دوره صفوی به خاطر استفاده زیاد از تزیینات گچبری و مقرنس‌کاری شناخته می‌شوند. چند کاخ مهم این دوره که می‌توانند شباهتی به کاخ ملت داشته باشند،

کاخ هشت بهشت (اصفهان)

شباهت: تزیینات گچبری سقف، ستون‌های بلند، فضای داخلی گسترده و اشرافی.

تفاوت: سبک کلی هشت بهشت ایرانی‌تر است و به اندازه کاخ ملت، تلفیق معماری اروپایی در آن دیده

نمی‌شود.

کاخ چهل ستون (اصفهان)

شباهت: گچبری‌های پرنقش، سقف چوبی تزیین شده (که البته از نظر جنس با کاخ ملت فرق دارد)، ستون‌های بلند.

تفاوت: سقف کاخ چهل ستون بیشتر نقاشی شده و چوبی است، در حالی که در کاخ ملت از گچبری استفاده شده است.

جمع بندی:

این گچبری های باشکوه نمونه ای برجسته از ترکیب هنر ایرانی و سبک نئوکلاسیک اروپایی هستند. هماهنگی بی نقص بین نقوش ایرانی و ساختارهای منظم غربی باعث شده که این سقف یکی از شاخص ترین نمونه های تزئینات داخلی دور

ساختار کلی کاخ ملت، با ستون های بلند و فضای وسیع، از معماری کاخ های هخامنشی الهام گرفته، اما جزئیات گچبری ها و تزئینات بیشتر به دوره های بعد، مثل ساسانیان و صفویان، و حتی معماری اروپایی نزدیکتر است. در واقع، کاخ ملت ترکیبی از معماری ایرانی و اروپایی است و اگر دنبال بیشترین شباهت ها از نظر تزئینات و فرم سقف در حال و گذشته باشیم، کاخ هشت بهشت و چهل ستون از دوره صفوی به کاخ موزه ملت نزدیک تر هستند. ولی از نظر ساختار معماری کلی و ستون های مرتفع، کاخ های ساسانی مثل سروستان می توانند الهام بخش ساخت این کاخ باشند.

منابع:

- کتاب معماری ایران دوره اسلامی (محمد یوسف کیانی)
- کتاب معماری انسان دوستانه (کامران دیبا)
- کتاب معماری معاصر ایران در تکاپوی بین سنت و مدرنیته (امیر بانی مسعود)
- کتاب: تأثیر نئوکلاسیک اروپا بر معماری ایران در دوره پهلوی -
(نویسنده: حسین سلطان زاده)
- مقاله های منتشر شده در فصلنامه های میراث فرهنگی در باره سعدآباد
- مقاله: سبکهای وارداتی در معماری پهلوی دوم - منتشر شده در مجله تاریخ معماری و شهر سازی ایران
- وب سایت مجموعه فرهنگی تاریخی سعدآباد
- پرتال سازمان میراث فرهنگی و گردشگری
- مقالات منتشر شده در سایت های پژوهشکده میراث فرهنگی
- مصاحبه های میدانی
- پایان نامه با موضوع بررسی تطبیقی معماری دوره پهلوی اول و دوم (دانشگاه تهران، دانشکده معماری)
- مقاله: کاخ ملت سعدآباد و جایگاه آن در معماری دوران پهلوی -

منتشر شده در فصلنامه پژوهش های معماری ایران

-کتاب تزئینات وابسته به معماری در دوران پهلوی - انتشارات پژوهشگاه میراث فرهنگی)

-مقاله تاثیر هنر اروپایی بر تزئینات داخلی کاخ های پهلوی - مجله مطالعات هنر ایران

- سند سازمان میراث فرهنگی: گزارش مرمت سقف کاخ ملت سعدآباد - در آر شیو پژوهشگه مرمت و حفاظت میراث فرهنگی

مجموعه فراسنگی تاریخ سرعرباب